

ЗАСТОСУВАННЯ РЕСТИТУЦІЇ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Інститут реституції бере свій початок у сивій давнині римського права. Він і сьогодні залишається традиційним інститутом цивільного права, що продовжує розвиватися та вдосконалюватися. У зв'язку з цим звернення цивілістів різних часів до питань дослідження інституту реституції в римському праві й досі залишається актуальним.

Реституція в римському праві (*restitutio in integrum*) – за визначенням М. Бартошека, – це «поновлення в попереднє положення, надзвичайний засіб [*auxilium extraordinarium*], за допомогою якого претор з причин, які заслуговують на особливу увагу [*iusta causa restitutionis*], усуває деякі шкідливі наслідки цивільного права так, як нібито вони взагалі не наставали». Така реституція виникає як адміністративний інститут та набуває матеріально- і процесуально-правових ознак шляхом відмови від можливості претора діяти на власний розсуд, а також визначення в преторському едикті каузи та інших передумов реституції, якими претор, сторони і суддя стають обмежені.

У Дигестах реституція описується так: «Поверни в попередній стан», – говорить претор. Вважається, що в попередній стан повертає той, хто відновлює попереднє положення. Це відбувається в тому випадку, якщо хтось знищує те, що було зроблено, або відновлює те, що було знищено» (D. 43.8.2.43.).

Коли ж виникла реституція в римському праві? Реституція – це екстраординарний інститут преторського права, а отже, він не міг виникнути раніше встановлення посади міського претора (*praetor urbanus*) (367 р. до н.е.) або претора peregrинів (*praetor peregrinus*) (242 р. до н.е.). Остання дата також визначається досить просто, зважаючи на те, що титул 10 ч. 1 постійного едикту Юліана за реконструкцією А. Ф. Рудорфа і О. Ленеля називається *de in integrum restitutionibus*, а звідси елементарне поняття реституції, яке в VI ст. було взято за основу юристами Юстиніана, сформувалося не пізніше середини II ст., оскільки кінцева редакція постійного едикту (*edictum perpetuum*) була створена в 130 р. за дорученням імператора Адріана.

Чи можна сказати, що в цей час існував хоча б один з декількох різновидів реституції? Відповідь на це запитання можна надати позитивну: в середині II ст. до н.е. уже існувала *restitutio in integrum propter absentiam*, тобто реституція через відсутність із поважної причини. Те, що це найдавніша реституція, доводить М. Шпальтенштайн, посилаючись на текст Теренція, який помер у 595 р. від заснування Риму, тобто 158 року до н.е., а саме: «*quod te absente hic filius egit, restitui te in integrum aequom est et bonum, et id impetrabis*» (*Phormio* II, 4 v. 10-12). Це найперша збережена згадка про реституцію у римському праві.

Поняття реституції тісно пов'язано з ідеєю справедливості, яка є в особливостях преторського права в цілому. Реституцією в чистому вигляді будуть тільки ті випадки повернення в попередній стан, які є вирішенням колізії між справедливістю та вимогами позитивного права за допомогою тих чи інших способів захисту інтересів кредитора і боржника.

У римському праві ці способи поділялися на ординарні та екстраординарні: віндикація, кондикції як різновиди *actio* належать до перших, а ексцепції та реституція – до останніх. Так виникає необхідність розрізняти відношення реституції та ординарних способів захисту, а також відношення реституції та ексцепцій.

Оскільки реституція є преторським правом, а віндикація є складовою частиною *ius civile*, то реституція в римському праві не могла збігатися з віндикацією. Щодо кондикційного позову, то сфера його застосування «визначається в самій його назві: *condictio* – це особистий позов про перенесення власності – *dare*» (Д. В. Дождев).

Проблема узгодження реституції як преторського захисту з іншими інструментами захисту в Стародавньому Римі вирішувалася трьома способами: а) субсидіарне застосування реституції як загальне правило, б) елективна конкуренція реституції та в) застосування реституції як виняток із правила субсидіарності. Субсидіарне застосування означає, що реституція буде мати місце тільки тоді, коли немає ординарного способу захисту (*D.4.4.16*), елективна, тобто на вибір, конкуренція – тоді, коли зацікавлена особа може обрати інший спосіб захисту крім реституції – щодо *actio* та *exceptio metus*, виняток із правила субсидіарності – щодо *actio doli*.

Таким чином, беручи до уваги в першу чергу твердження Дигест: «бо якщо він захищений загальними засобами допомоги і звичайним правом, то не варто надавати йому надзвичайної допомоги» (реституції – В. С.) (*D.4.4.16 pr.*), реституція стосовно віндикації та кондикції застосовувалася в римському праві субсидіарно.

Реституція застосовувалась у римському згідно з висновком Г. К. Бурхарді, за наявності таких умов:

«1. Доказове порушення закону (*laesio*, втрата);

2. Сам по собі придатний до реституції, як і категорично із неї не виключений випадок;

3. Наявність легально або звичаєво-правово визнаної якої-небудь справедливої підстави для припинення порушення закону. Таких справедливих підстав є п'ять: а) малолітття з деякими аналогічними поширеннями; в) примус; е) обман; d) помилка; е) *capitis deminutio* (зміна правового статусу особи); і) підстава, яка дуже часто позначається як відсутність, під якою однак розуміється, власне, будь-яка вибачлива зовнішня перепона для користування або здійснення прав». Аналогічно у А. Хайзе: *justa causa* (законна умова, підстава), *laesio* (втрата, порушення як наслідок певних дій) та додатне до реституції відношення.

Таким чином, реституція в класичному римському праві означала повернення в попередній стан, який існував до укладення правочину та не була позовом, незважаючи на те, що в Дигестах та Сентенціях вживається термін *actio* (його вживання є інтерполяцією) і застосовувалася тоді, коли вона нівелювала суперечність між справедливістю та правом пляхом установлення точно визначених передумов для її субсидіарного застосування як нормального випадку. Таких умов застосування реституції було три: *laesio, iusta restitutionis causa* та випадок, придатний до реституції.

Список використаних джерел

1. Бартошек М. Римское право (Понятия, термины, определения) / М. Бартошек; [пер. с чешск.]. – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с.
2. Дигесты Юстиниана / Перевод с лат.; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. – Т. I. – М.: Статут, 2002. – 584 с.
3. Дигесты Юстиниана / Перевод с лат.; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. – Т. II. – М.: Статут, 2002. – 622 с.
4. Дигесты Юстиниана / Перевод с лат.; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. – Т. III. – М.: Статут, 2003. – 780 с.
5. Дигесты Юстиниана / Перевод с лат.; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. – Т. VI. – Полутом 1. – М.: Статут, 2005. – 728 с.
6. Дождев Д. В. Римское частное право: учебник для вузов / Д. В. Дождев; под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – [изд. 2-е, изм. и доп.]. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 766 с.
7. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права: учебник / Ч. Санфилиппо; под ред. Д. В. Дождева. – М.: БЕК, 2000. – 400 с.
8. Франчози Дж. Институционный курс римского права / Дж. Франчози; [перевод с итальянского; отв. ред. Л. Л. Кофанов]. – М.: Статут, 2004. – 428 с.
9. Burchardi G. Ch. Die Lehre von der Wiedereinsetzung in den vorigen Stand / Eine civilistische Abhandlung von Georg Christian Burchardi. – Göttingen Dieterich, 1831. – XXIV, 600 S.
10. Heise A. Grundriss eines Systems des gemeinen Civilrechts zum Behuf von Pandecten-Vorlesungen / von Arnold Heise. 3. verb. Ausg. – Heidelberg Mohr u. Winter, 1819. – XVI, 216 S.
11. Spaltenstein M. Die Wiedereinsetzung in den vorigen Stand Ein römischrechtlicher Versuch / von Michael Spaltenstein. – Berlin Vahlen, 1873. – IV, 222 S.